

اثر بخشی آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت های شخصیتی زنان مراجعه کننده به فرهنگسرای بانوان فروغی شهر اصفهان

راضیه زاهدی، دانشجوی کارشناسی ارشد روان شناسی مثبت گرا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمینی شهر

(razihezahedi666@gmail.com)

دکتر سید علی هادیان، استادیار دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خمینی شهر

(alihadian@iaukhsh.ac.ir)

چکیده

پژوهش حاضر به منظور بررسی اثر بخشی آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت های شخصیتی زنان مراجعه کننده به فرهنگسرای بانوان فروغی شهر اصفهان صورت پذیرفته است. این پژوهش از جمله پژوهش های کاربردی که در آن از روش نیمه آزمایشی با طرح پیش آزمون و پس آزمون و گروه کنترل و گروه آزمایش استفاده شده است. جامعه آماری از زنان مراجعه کننده به فرهنگسرای بانوان فروغی می باشد. با استفاده از روش نمونه گیری در دسترس، تعداد 30 نفر از بانوان انتخاب شده و به صورت تصادفی به دو گروه آزمایش (15 نفر) و کنترل (15 نفر) تقسیم شدند. هر دو گروه به سوالات پیش آزمون پاسخ داده و گروه آزمایش با استفاده از بسته آموزشی دعای مکارم الاخلاق تحت آموزش قرار گرفتند. پس از اتمام آموزش، هر دو گروه به سوالات پس آزمون پاسخ دادند تا میزان تغییرات حاصله مشخص شود. ابزار جمع آوری داده ها در این پژوهش، پرسشنامه ارزشهای فعال در عمل (VIA-120) بوده و برای تجزیه و تحلیل داده ها، از روش های آماری در دو سطح آمار توصیفی (میانگین و انحراف استاندارد) و آمار استنباطی (تحلیل کوواریانس چند متغیری MANCOVA) استفاده شد. نتایج بدست آمده نشان داد که آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت های شخصیتی زنان مراجعه کننده به فرهنگسرای بانوان فروغی شهر اصفهان تأثیر معنادار ندارد.

واژگان کلیدی: مفاهیم دعای مکارم الاخلاق - فضیلت های شخصیت - توانمندی های شخصیت - ارزش های فعال در عمل (VIA-120).

۱- مقدمه

مطالعه همه جانبه توانمندی های شخصیت^۱ یک ابتکار عمل جدید در تحقیقات روانشناسی است، و بدون شک یکی از زمینه هایی است که تعداد روزافزونی از تحقیقات پژوهشگران و متخصصان را درگیر کرده است. توانمندی های فردی از جمله امید^۲، خوش بینی^۳، خلاقیت^۴، سرزندگی^۵ و... سالهای متمادی از موضوعات مورد توجه پژوهشگران بوده اند و هر کدام به طور جداگانه مورد بررسی قرار گرفتند، گویا هیچ ارتباطی با هم ندارند (نامداری، ۱۳۸۹). اما در پی بررسی گسترده ای از ادبیات، علم و متون دینی و فلسفی، مارتین سلیگمن^۶، بنیان گذار روانشناسی مثبت گرا^۷ به همراه همکارش کریستوفر پیترسون^۸، والاترین فضایل اخلاقی مورد پسند جهان را شناسایی کرده و به شش فضیلت جهانی^۹ دست یافتند که شامل خرد^{۱۰}، انسانیت^{۱۱}، شجاعت^{۱۲}، عدالت^{۱۳}، خویشتن داری^{۱۴} و تعالی^{۱۵} با زیر مجموعه بیست و چهار توانمندی درخوی و منش انسانی می باشند و این مجموعه را با نام CVS^{۱۶} در مقابل DSM^{۱۷} (نظام طبقه بندی اختلالات روانشناختی بیماران) مطرح نمودند تا با به کارگیری هر فرد از این فضایل و توانمندی های شخصیتی در حوزه های اصلی زندگی خود، به تجربه خرسندی^{۱۸} و شادمانی^{۱۹} واقعی رسیده و عملکرد بهینه^{۲۰} و رضایت مندی^{۲۱} بیشتری را در زندگی تجربه نماید.

این در حالی است که بحث های اخلاقی و آموزه ها و تعالیم دینی بطور عام و در این پژوهش دعای مکارم الاخلاق بطور خاص، باعث تهذیب و آراستگی نفوس و تکمیل و ارتقای فضایل اخلاقی و اجتماعی در انسانها می شود؛

^۱Character Strengths

^۲Hope

^۳Optimism

^۴Creativity

^۵Vitality

^۶Martin Seligman

^۷Positive Psychology

^۸Christopher Peterson

^۹Virtue

^{۱۰}Wisdom

^{۱۱}Humanity

^{۱۲}Courage

^{۱۳}Justice

^{۱۴}Temperance

^{۱۵}Transcendence

^{۱۶}Character Strengths and Virtues

^{۱۷}Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders

^{۱۸}Fulfillment

^{۱۹}Happiness

^{۲۰}Optimal Performance

^{۲۱}Life Satisfaction

چراکه دعای مکارم الاخلاق، میراث گرانبهای پیشوای چهارم شیعیان، امام سجاد (ع) حاوی والاترین و بهترین مفاهیم و مضامین فردی و اجتماعی و ابعاد تربیتی ویژه ای است که می تواند به تقویت و ترویج فضایل و سجایای پسندیده انسانی در جامعه کمک کند. امام سجاد (ع) در این دعا به همگان می آموزد که شایستگی ها و فضیلت های اخلاقی انسان چیست و برای تحقق این ویژگی ها از خداوند مدد می جوید و راه تقویت به افعال و اخلاق نیک و پسندیده را به انسان می آموزد.

2- بیان مسأله

رویکرد علم روانشناسی در گذشته بر بیماری های روانی تمرکز داشته است که حاصل این، توجه و منجر به فراهم کردن زمینه و روش های گوناگون در شناسایی، تشخیص و درمان اختلالات روانی بوده است؛ اما رسالت و مأموریت روانشناسی فقط برطرف بیماری و ضعف نیست، بلکه دو هدف اصلی دیگر روانشناسی شامل کمک کردن به افراد برای بدست آوردن سطح عالی تری از زندگی و سلامتی و همچنین شناسایی و تحقق فضیلت ها و توانمندی های شخصیتی برای رسیدن به شکوفایی¹ و احساس رضایت از زندگی نیز می باشد. در این راستا مارتین سلیگمن، با همکاری کریستوفر پیترسون (2015) با مشاهده ضعف های روانشناسی معاصر، عهده دار مأموریت مغفول مانده با معرفی روانشناسی مثبت گرا شدند. علمی را که در پی بررسی گسترده ای از هزاران قطعه ادبیات، علم و متون دینی و فلسفی از سرتاسر جهان و طی قرون مختلف، به شش فضیلت جهان شمول که شامل خرد، انسانیت، شجاعت، عدالت، خویشتن داری و تعالی با زیر مجموعه بیست و چهار توانمندی شخصیت است، می باشد. فضیلت هایی که انسان را قادر می سازد تا در زندگی عملکرد بهتری داشته باشند و رضایت مندی را تجربه نمایند (کلیفتن و آندرسون²، 2001). ضعف آگاهی از این فضیلت ها منجر به افسردگی³، کاهش تسلط بر زندگی فردی و اجتماعی، عدم رضایت از زندگی و افراط و تفریط در برابر نیازهای فردی و اجتماعی می شود. با توجه به اینکه آگاهی از فضیلت ها و توانمندی های شخصیتی، سپری علیه ابتلا به اختلال های روانی است، شناخت و به کار بردن آنها بسیار مهم و ضروری به نظر می رسد (پیترسون و سلیگمن، 2004). از دیدگاه مبین اسلام نیز، تمام انسان ها به طور فطری به ارزش های اخلاقی گرایش دارند، به طوری که شخصیت آنان با معیار فضایل سنجیده می شود. پس پیام آوران الهی در طول تاریخ بشریت، ضمن فراخوانی انسانها به پرستش خدای یگانه، بر ارزش های اصیل اخلاقی در همه ابعاد زندگی تاکید داشته اند و در واقع یکی از مهم ترین رسالت های پیامبران، پرورش اخلاقی و تزکیه و تهذیب انسانها بوده است⁴ (جمعه: 3) که زمینه های انتقال

¹ Flourish

² Clifton and Anderson

³ Depression

⁴ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

این تعالیم، دعاها و نیایش‌های به یادگار مانده از انبیاء و ائمه معصوم (ع) می‌باشد. دعاهایی که بخش وسیعی از ادبیات دین اسلام را به خود اختصاص داده و بنیادی‌ترین و مهم‌ترین مشخصه هر دینی است. در میان ادعیه معتبر، دعای مکارم الاخلاق امام سجاد (ع) همچون نگینی درخشانده و بی‌بدیل در مکتب اخلاقی اسلام می‌درخشد، که به طور ویژه در بردارنده مفاهیم، مضامین و آداب پسندیده اخلاقی می‌باشد و به تمام ابعاد درون و بیرون انسان احاطه دارد تا به رشد عقیدتی و ارتقای سطح اخلاق پسندیده و کسب فضایل انسانی کمک کند. این دعا یک برنامه انسان‌سازی است که به فرموده امام سجاد (ع) هر کس بتواند به طور شایسته به عمل و معنا و مفاهیم آن پی‌برد، به مقام رفیع انسانیت نائل می‌شود. با توجه به اینکه انسان می‌تواند با آگاهی از فضیلت‌های شخصیتی به رضایت از زندگی، شادکامی، بهزیستی¹، و شکوفایی دست‌یابد و با بهره‌گیری از سجایای اخلاقی سفارش شده در دعای مکارم الاخلاق، سیر تکامل سعادت خویش را پیماید. به باور پژوهشگر با استفاده از مضامین و مفاهیم دعای مکارم الاخلاق که در بردارنده فضایل شخصیتی (منشی) چون خوش رفتاری²، مهربانی³، احترام به دیگران⁴، تواضع و فروتنی⁵، بخشش⁶، قدرشناسی⁷ و... بوده و توصیه به پرهیز از رذایلی چون کبر، حسد، بغض، کینه، خودپسندی و... است می‌توان موجبات رشد و شکوفایی فضایل شخصیتی خرد، انسانیت، شجاعت، عدالت، خویش‌داری و تعالی را فراهم نمود. این مهم در پژوهش حاضر برای آموزش بانوان فرهنگسرای فروغی انتخاب گردید و در قالب جلسات آموزشی ارائه شد. پس باید گفت مسئله اصلی در این پژوهش، پاسخ به این سوال است که آیا آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق می‌تواند بر بهبود فضایل و توانمندی‌های شخصیتی بانوان موثر باشد؟

3- اهمیت و ضرورت پژوهش

اهمیت این پژوهش از چندین منظر قابل بررسی و تحلیل است. روانشناسی مثبت‌گرا، علم شادمانی و نیرومندی‌های انسان، شاخه‌ای از روانشناسی علمی است که به جای پرداختن به نابهنجاری‌ها، اختلال‌ها و جستجوی بیماران، بر توانمندی‌ها و فضیلت‌های شخصیتی و استعدادهای انسانها برای بهبود کیفیت زندگیشان توجه دارد. فضایل و توانمندی‌هایی که می‌توانند توسط محیط فرد شکل داده شوند و قابلیت تغییر داشته باشند (سلیگمن و پیترسون، 2006). تحقیقات نشان داده‌اند با پیگیری ساده از توانمندی‌ها می‌توان نسبت به زندگی بصیرت و ژرف اندیشی کسب کرد، خوش بینی و اطمینان⁸ ایجاد نمود و احساس سرزندگی و نیروی حیات را افزایش داد

¹ Well-being

² Good behavior

³ Kindness

⁴ Respect for others

⁵ Humility

⁶ Forgiveness

⁷ Gratitude

⁸ Confidence

(هفرن^۱، بونیول^۲؛ ترجمه تبیک و زندی، ۱۳۹۶). مهمتر آنکه بنظر می‌رسد فضیلت‌ها نسبت به برخی گونه‌های بدکاری و اختلال‌های جسمانی مانند حساسیت‌ها، دیابت، درد مزمن و حتی برخی اختلالات روانی ساز و کار و پیشگیرانه داشته و در کار، عشق، بازی و فرزندپروری به ایجاد تاب‌آوری^۳ روانشناختی کمک کرده و به تولید هیجانات مثبت^۴ می‌انجامد. رویکرد مبتنی بر فضیلت‌ها در قلب درمان‌های روانشناختی مؤفق قرار دارد (پیترسون و سلیگمن، ۲۰۰۴). متأسفانه تاکنون جریان اصلی روانشناسی، رفتارهای منفی و شکل‌های گوناگون اختلال در عملکرد انسان را مقدم دانسته و پژوهش‌های اندکی در خصوص رویکرد‌های مثبت‌نگر یا به عبارتی تقویت فضایل و توانمندی‌های شخصیتی (منشی) انجام شده است که نیازمند حمایت بیشتری را از سوی پژوهشگران می‌طلبد. این در حالی است که به اعتقاد پژوهشگر، آموزش مفاهیم و تعالیم دین می‌تواند کمک شایانی به رشد و شکوفایی فضایل شخصیتی بنماید و با بررسی‌های انجام شده توسط پژوهشگر تاکنون تحقیقی در این زمینه صورت نگرفته و همین واقعیت تلخ، انگیزه انجام تحقیق حاضر را بوجود آورد تا شاید بتوان خلاء موجود را تا حدی مرتفع نمود. با این باور راسخ که می‌توان به مدد آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق که در بدست آوردن افعال نیک و بهترین سجایای اخلاقی و دوری از صفات ناپسند مؤثر است می‌توان خدمتی شایان توجه در جهت رشد و شکوفایی فضایل شخصیتی بدست آورد و کمک قابل توجهی به تمامی گروه‌های سنی بخصوص جوانان و همچنین برنامه‌های آموزش دین در نظام آموزشی جامعه نقش بسزایی را داشته باشد، با این تعریف که نتایج این مطالعه در تعلیم و تربیت و اتخاذ تصمیم‌های مربوط به آموزش برای زندگی بهتر در تمامی زمینه‌ها مفید و مؤثر باشد. با فهم و بکارگیری مفاهیم دعای مکارم الاخلاق می‌توان به انسانیت، عدالت، تعالی و معنویت بیشتری در زندگی دست یافت. از نتایج این پژوهش می‌توان علاوه بر فراهم‌سازی بستر برای ادامه تحقیقات در حوزه روانشناسی اسلامی و مسیر پژوهش برای دیگران را نیز هموار نمود.

۴- پیشینه پژوهش

در پژوهشی که توسط نقی‌ترابی (۱۳۹۳) پیرامون "تاثیر آموزش آموزه‌های دینی (مبتنی بر دعای مکارم الاخلاق) بر هوش اخلاقی دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز" صورت گرفت یافته‌ها نشان داد که آموزش آموزه‌های دینی مبتنی بر دعای مکارم الاخلاق باعث افزایش هوش اخلاقی بر گروه آزمایش در مقایسه با گروه کنترل شده است. احمدی‌فراز (۱۳۹۱) در پژوهشی که با عنوان "رابطه دعای مکارم الاخلاق با بهداشت روانی" به شیوه کیفی به تحلیل محتوای متن دعا و رابطه آن با مؤلفه‌های بهداشت روانی پرداخت، به این نتیجه رسید که بین نگرش مذهبی و سلامت روانی و بین جهت‌گیری مذهبی و سلامت روانی، رابطه معنا داری وجود دارد. پژوهشی توسط نظری‌فر (۱۳۹۳) با عنوان "اثر بخشی آموزش تلفیقی دعا و مثبت‌اندیشی بر کاهش اضطراب و افسردگی دانش

¹ Heffern

² Bonno

³ Resilience

⁴ Positive emotions

آموزان دختر دوره متوسط شهر شیراز" صورت گرفته و نتایج حاکی از آنند که از نظر میزان اضطراب و افسردگی بین دو گروه آزمایش و کنترل در این آموزش تفاوت معنا داری وجود دارد که نشانگر اثر بخشی آموزش تلفیقی دعا و مثبت اندیشی بر میزان اضطراب و افسردگی است. در تحقیقی با عنوان "بررسی اثر بخشی دعا بر کاهش استرس و اضطراب زنان باردار" که توسط قلی پور (1392) انجام شد، نتایج تحقیق نشان داد که خواندن دعا باعث کاهش استرس و مؤلفه های آن و اضطراب و مؤلفه های آن در زنان باردار می شود. بنابراین نتیجه اینکه خواندن دعا در وضعیت روان شناختی زنان باردار تاثیر مثبت داشت. خادم ابوالفضلی و عطایی (1391) به "تأثیر آموزه های دینی در به کار گیری اخلاق عمومی و حرفه ای دانشجویان رشته پزشکی" تحقیقی انجام دادند و عمده ترین یافته های پژوهش، این بود که نشان دهنده تأثیر آموزه های قرآن در افزایش به کار گیری مؤلفه های اخلاق عمومی و ثابت ماندن مؤلفه های اخلاق حرفه ای است. در پژوهشی که آن بر تولد و ویلی بالد راج (2014) با عنوان "رضایت از زندگی و توانمندی های شخصیت افراد مذهبی و غیر مذهبی..." که در زوربخ، سوئیس به عمل آمد؛ نشان داد: افرادی که وابستگی مذهبی دارند ولی وظایف دینی خود را انجام نمی دهند، رضایت از زندگی ندارند و در مجموع یافته های این پژوهش، افراد از یک وابستگی مذهبی سود می برند اگر، فعالانه وظایف دینی خود را انجام دهند. مطالعه ای توسط سمیرا احمد (2009) با عنوان "مذهب و توانمندی های شخصیتی در جوانان مسلمان آمریکا) انجام پذیرفت و به بررسی دین داری و توانمندی های شخصیتی در میان جوانان مسلمان آمریکایی پرداخت و 174 تن از مسلمانان بسیار مذهبی را مورد تحلیل قرار داد. نتایج نشان داد که 75% از این افراد، از دین به عنوان عامل محافظتی استفاده می کنند و رابطه معنا داری بین دین داری آنان با توانمندی هایشان از قبیل عدالت، عدل و انصاف، رهبری، خود کنترلی، احتیاط، قدردانی، امید، خوش بینی، معنویت و بخشش وجود دارد. فرضیات پژوهش به قرار زیر می باشد:

- آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت خرد تأثیر مثبت دارد.
- آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت انسانیت تأثیر مثبت دارد.
- آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت شجاعت تأثیر مثبت دارد.
- آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت عدالت تأثیر مثبت دارد.
- آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت خویشتن داری تأثیر مثبت دارد.
- آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت تعالی تأثیر مثبت دارد.

5- چارچوب نظری

پژوهش حاضر از نوع شبه تجربی با طرح پیش آزمون - پس آزمون با گروه آزمایش است. جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش، شامل کلیه زنان مراجعه کننده به فرهنگسرای بانوان فروغی شهر اصفهان می باشد. روش نمونه گیری پژوهش حاضر بدین صورت است که از بین زنان مراجعه کننده به فرهنگسرای بانوان فروغی به صورت در دسترس، 30 نفر انتخاب شده و به صورت تصادفی به دو گروه 15 نفری کنترل و آزمایش قرار گرفتند. ملاک

های ورود: مؤنث بودن، داشتن سن بالای 17 سال، داشتن حداقل 8 کلاس سواد و ملاک‌های خروج: داشتن حداکثر 4 جلسه غیبت، عدم پاسخگویی کامل به پرسشنامه. ابزار گردآوری اطلاعات شامل پرسشنامه ارزش‌های فعال در عمل (VIA-120) که توسط پیترسون و سلیگمن (2004) در 120 عبارت تنظیم شده است که 6 فضیلت (خرد، انسانیت، شجاعت، عدالت، خویشتن داری و تعالی) را براساس طیف پنج گزینه ای لیکرت می‌سنجد و بسته آموزشی دعای مکارم الاخلاق که در 8 جلسه 60 دقیقه‌ای به گروه آزمایش ارائه شده است. عناوین آموزش ارائه شده عبارتند از:

جلسه اول: معارفه اعضاء با یکدیگر، بیان ساختار اهداف و قوانین جلسات، ارائه شناسنامه دعای مکارم الاخلاق و سند آن، توضیح جایگاه صلوات، صحبت در باب فراز اول و دوم دعا.

جلسه دوم: مروری بر مطالب جلسه قبل، صحبت در باب فراز سوم دعا.

جلسه سوم: پرسش و پاسخ درباره مطالب جلسه گذشته، توضیح پیرامون موانع سیر انسان به سوی حق، عیوب انسان، نحوه برخورد انسان با این عیوب، کسب اخلاق و ادب، تکلیف خانگی: تمرین خوش اخلاقی.

جلسه چهارم: ارائه بازخورد خوش اخلاقی، صحبت در باب حسد، ریشه‌های آن و تبدیل حسد به مودت، همچنین برخورد صحیح با ارحام و نزدیکان.

جلسه پنجم: پرسش و پاسخ از جلسه گذشته، تفصیل موضوع «ملاسیب» و ارحام و ذکر مثال‌هایی از زندگی افراد شاخص جامعه و انبیای الهی (ع).

جلسه ششم: پرداختن به مباحثی شامل اخلاص، احسان، شکر، چشم پوشی از بدی دیگران و پیوند با افرادی که قطع رابطه کرده اند.

جلسه هفتم: خلاصه ای از جلسات گذشته و توضیحاتی پیرامون «کظم غیظ و اصلاح ذات بین».

جلسه هشتم: اجرای پس آزمون از فرد و گروه آزمایش و کنترل و تقدیم کردن هدایایی به همه شرکت کنندگان. جهت آزمون فرضیات در این پژوهش از آزمون تحلیل واریانس چند متغیره استفاده شد.

6- یافته‌های پژوهش

در این بخش به بررسی آزمون فرضیات پرداخته می‌شود.

فرضیه اول: آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت خرد تأثیر مثبت دارد.

جدول (1) نتایج تحلیل کوواریانس چند متغیری مربوط به خرد در دو گروه آزمایش و کنترل در پس آزمون

متغیر پژوهش	مرحله	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	سطح معنا داری P	مجذور اتا	توان آماری
خرد	پس آزمون	13/49	13/49	0/17	0/6	0/008	0/06

همانطور که در جدول (1) نشان داده شده است، پس از حذف تأثیر پیش‌آزمون بر روی متغیر وابسته و با توجه به ضریب F محاسبه شده، مشاهده می‌شود که بین میانگین‌های تعدیل شده نمرات خرد شرکت‌کنندگان بر حسب

عضویت گروهی (گروه آزمایش و گروه کنترل) در مرحله پس آزمون تفاوت وجود ندارد ($F=0/17, P>0/05$). لذا فرضیه اول رد می شود بنابراین آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت خرد تأثیر ندارد.

فرضیه دوم: آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت شجاعت تأثیر مثبت دارد.

جدول (2) نتایج تحلیل کوواریانس چند متغیری مربوط به شجاعت در دو گروه آزمایش و کنترل در پس آزمون

متغیر پژوهش	مرحله	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	سطح معنا داری P	مجذور اتا	توان آماری
شجاعت	پس آزمون	2/97	2/97	0/15	0/7	0/007	0/06

همانطور که در جدول (2) نشان داده شده است، پس از حذف تأثیر پیش آزمون بر روی متغیر وابسته و با توجه به ضریب F محاسبه شده، مشاهده می شود که بین میانگین های تعدیل شده نمرات فضیلت شجاعت شرکت کنندگان بر حسب عضویت گروهی (گروه آزمایش و گروه کنترل) در مرحله پس آزمون تفاوت وجود ندارد ($P>0/05$). لذا فرضیه دوم تأیید نشد بنابراین آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت شجاعت تأثیر ندارد.

فرضیه سوم: آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت انسانیت تأثیر مثبت دارد.

جدول (3) نتایج تحلیل کوواریانس چند متغیری مربوط به انسانیت در دو گروه آزمایش و کنترل در پس آزمون

متغیر پژوهش	مرحله	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	سطح معنا داری P	مجذور اتا	توان آماری
انسانیت	پس آزمون	0/52	0/52	0/035	0/85	0/002	0/054

همانطور که در جدول (3) نشان داده شده است، پس از حذف تأثیر پیش آزمون بر روی متغیر وابسته و با توجه به ضریب F محاسبه شده، مشاهده می شود که بین میانگین های تعدیل شده نمرات فضیلت انسانیت شرکت کنندگان بر حسب عضویت گروهی (گروه آزمایش و گروه کنترل) در مرحله پس آزمون تفاوت وجود ندارد ($P>0/05$). لذا فرضیه سوم تأیید نگردید. بنابراین آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت انسانیت تأثیر

ندارد.

فرضیه چهارم: آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت عدالت تأثیر مثبت دارد.

جدول (4) نتایج تحلیل کوواریانس چند متغیری مربوط به عدالت در دو گروه آزمایش و کنترل در پس آزمون

متغیر پژوهش	مرحله	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	سطح معنا داری P	مجذور اتا	توان آماری
عدالت	پس آزمون	2/24	2/24	0/072	0/79	0/003	0/058

همانطور که در جدول (4) نشان داده شده است، پس از حذف تأثیر پیش‌آزمون بر روی متغیر وابسته و با توجه به ضریب F محاسبه شده، مشاهده می‌شود که بین میانگین‌های تعدیل شده نمرات فضیلت عدالت شرکت‌کنندگان بر حسب عضویت گروهی (گروه آزمایش و گروه کنترل) در مرحله پس‌آزمون تفاوت وجود ندارد ($F=0/072, P>0/05$). لذا فرضیه چهارم تأیید نگردید. بنابراین آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت عدالت تأثیر ندارد.

فرضیه پنجم: آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت خویشتن داری تأثیر مثبت دارد.

جدول (5) نتایج تحلیل کوواریانس چند متغیری مربوط به خویشتن داری در دو گروه آزمایش و کنترل در پس‌آزمون

متغیر پژوهش	مرحله	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	سطح معنا داری P	مجذور اتا	توان آماری
خویشتن داری	پس‌آزمون	61/23	61/23	1/44	0/2	0/062	0/21

همانطور که در جدول (5) نشان داده شده است، پس از حذف تأثیر پیش‌آزمون بر روی متغیر وابسته و با توجه به ضریب F محاسبه شده، مشاهده می‌شود که بین میانگین‌های تعدیل شده نمرات فضیلت خویشتن داری شرکت‌کنندگان بر حسب عضویت گروهی (گروه آزمایش و گروه کنترل) در مرحله پس‌آزمون تفاوت وجود ندارد ($F=1/44, P>0/05$). لذا فرضیه پنجم تأیید نگردید. بنابراین آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت خویشتن داری تأثیر ندارد.

فرضیه ششم: آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت تعالی تأثیر مثبت دارد.

جدول (6) نتایج تحلیل کوواریانس چند متغیری مربوط به تعالی در دو گروه آزمایش و کنترل در پس‌آزمون

متغیر پژوهش	مرحله	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	F	سطح معنا داری P	مجذور اتا	توان آماری
تعالی	پس‌آزمون	7/19	7/19	0/14	0/7	0/006	0/065

همانطور که در جدول (6) نشان داده شده است، پس از حذف تأثیر پیش‌آزمون بر روی متغیر وابسته و با توجه به ضریب F محاسبه شده، مشاهده می‌شود که بین میانگین‌های تعدیل شده نمرات فضیلت تعالی شرکت‌کنندگان بر حسب عضویت گروهی (گروه آزمایش و گروه کنترل) در مرحله پس‌آزمون تفاوت وجود ندارد ($P>0/05, F=0/14$). لذا فرضیه ششم تأیید نگردید. بنابراین آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت تعالی تأثیر ندارد.

7- بحث و نتیجه گیری

نتایج حاصل از آزمون فرضیات نشان داد که آموزش مفاهیم مکارم الاخلاق بر فضیلت‌های شخصیتی (خرد، انسانیت، شجاعت، عدالت، خویشتن داری و تعالی) تأثیر ندارد. که نتایج این پژوهش با یافته‌های تحقیقاتی که در این زمینه انجام شده است، ناهمسو، ناهماهنگ و ناهمراست است که می‌توان به پژوهش‌های نقی ترابی (1393)، احمدی فراز (1393)، نظری فر (1393)، قلی‌پور (1392)، خادم ابوالفضلی و عطایی (1391)، برتولد آن و راج (2014) و احمد (2009) اشاره کرد. در ادامه به دلایل معنی دار نبودن تأثیر آموزش دعای مکارم الاخلاق بر فضیلت‌های شخصیتی خرد، انسانیت، شجاعت، عدالت، خویشتن داری و تعالی اشاره می‌شود.

باتوجه به همکاری مدیریت فرهنگسرای بانوان فروغی مبنی بر اینکه محقق، فقط در ماه مبارک رمضان مقدور به برگزاری کلاس آموزشی بود، یکی از دلایل عدم تأثیر پذیری آموزش مشخص می‌شود. چراکه بازه زمانی محدود یک ماهه با محتوایی که برای آموزش مفاهیم دعای مکارم الاخلاق تهیه شده بود، مناسب نبود. یادگیری مؤثر هنگامی به بهترین نحو صورت می‌پذیرد که هم مربی زمان کافی برای ارائه و تفهیم مطالب داشته باشد و هم شرکت‌کنندگان کلاس، زمان کافی برای تفکر، تعمق و یادگیری اطلاعات تازه را داشته باشند. در نهایت می‌توان به این نتیجه رسید که فشردگی زمان، شرایط نامساعد محیطی (تابستان و گرما) و شرایط نامساعد جسمی شرکت‌کنندگان (گرسنگی و تشنگی) از قدرت آموزش پذیری کاسته و حق مطلب ادا نشد.

با گفت و شنودی که با شرکت‌کنندگان صورت گرفت، اکثر آنان در طول روزهای هفته، زمانهایی را به شرکت در جلسات روخوانی قرآن، دعا، احکام و کلاس‌هایی با این محتوا اختصاص می‌دادند. این پیش فرض نشان می‌دهد ممکن است شرکت‌کنندگان دچار "عادت" شده باشند. حضور فیزیکی صرفاً به علت ثواب، دیدار و ملاقات دوستان، وقت‌گذرانی و ... و نه با هدف ارتقای معرفت، اخلاقی، یادگیری مطالب تازه، تغییر و تحول درونی و چه بسا نداشتن انگیزه کافی برای مشارکت و حضور قلبی، می‌تواند از دلایل مهم دیگر عدم تأثیرپذیری آموزش باشد. در حدیثی از معصوم (ع) داریم که هر کس معلم درونی نداشته باشد، معلم بیرونی سودی برایش نخواهد داشت و این حدیث گواه این مطلب است که افراد باید با نیت تغییر و تحول و رشد و ارتقاء شخصیتی و اخلاقی برای یادگیری حضور یابند و عدم توجه به لزوم تغییر و تحول درونی، منجر به تأثیر خاصی نمی‌شود.

از دلایل دیگری که به نظر می‌رسد چرا آموزش تأثیر چندانی بر فضیلت‌های شخصیتی بانوان نداشته است، عدم تطابق مفهومی بیان شده در دعای مکارم الاخلاق با فضیلت‌های شخصیتی روان‌شناسی مثبت‌گرا است. به عنوان مثال شجاعت از نظر اخلاقی عبارت است از اطاعت قوه غضبیه از برای قوه عاقله یعنی نترسد از آنچه باید ترسید و حذر کند از آنچه باید از آن احتراز نمود و این صفت از برترین کمالات و شریف‌ترین ملکه‌های نفسانی است (نراقی، 1384). اما "شجاعت" از نظر روانشناسی مثبت‌نگر به معنای عملی ست که دارای سه ویژگی، داوطلبانه بودن، مستلزم قضاوت قرار گرفتن و شرایط همراه با خطر و جراحت است که به نظر می‌رسد این موارد مشترک

در دو موضوع اخلاق و روانشناسی با هم ارتباط مفهومی کاملاً منطقی نداشته و آموزش این مفاهیم در کلاس های آموزشی، باعث ارتقاء امتیاز آزمودنی ها در مقیاس (VIA-120) نشده است.

دلیل دیگر ممکن است این باشد که اغلب شرکت کنندگان، سن بالای 40 سال داشتند. در عین حال که پختگی، تجربه و درایت در زندگی از ویژگی های بارز این افراد است، خمیر مایه درونی شان از لحاظ اعتقادی، مذهبی، و اخلاقی تا حدود زیادی شکل گرفته است که این می تواند عامل دیگری برای عدم تأثیر ناپذیری در برابر محتویات آموزش باشد. با گذران سن از 40 سال، نهال وجود انسان تنومند شده و در برابر تغییرات و دگرگونی های وارد شده مقاومت نشان می دهد. ثبات رفتارها و صفاتی که در وجود شخص ملکه شده است، مانعی برای ایجاد تغییر و تحول و کسب صفات والاتر است. اگر صفتی در انسان به صورت ملکه درآید و خلق او شود، همواره کارهای متناسب با آن خلق را انجام داده و اگر بخواهد آن را تغییر دهد، گرچه ممکن، ولی بسیار دشوار است (جوادی آملی، 1384).

بی دقتی در پاسخ به پرسشنامه از جمله دلایل دیگر از نظر محقق است. ممکن است عده ای از شرکت کنندگان از روی شانس و امتحان، عده ای به علت عدم تمایل به بازگویی اطلاعات شخصی و خصوصیات اخلاقی و عده ای به علت کهنولت سن، از دقت لازم برای پاسخ به پرسشنامه برخوردار نبوده و در نتیجه منجر به روند یکسان در پاسخگویی و نتایج شده است.

به نظر می رسد داشتن تصور غیر واقعی شرکت کنندگان از خود، دلیل دیگری برای تبیین معنی دار شدن فرضیه های پژوهش باشد. در دعای مکارم الاخلاق کسب صفات پسندیده همچون (خیرخواهی، مهربانی و مودت و...) و دوری از صفاتی همچون (کبر و حسد و عجب و...) تأکید می شود. افراد گاه با شنیدن صفات خوب، داشتن آنها را در خود تأیید کرده و با شنیدن صفات بد، فکر می کنند که از آنها میرا هستند. این واکاوی اشتباه، فرد را از آنچه که واقعاً هست دور کرده و تصویری ایده ال از خود می سازد و منجر به شناخت نادرستی از خود می شود. این مورد هم می تواند از جمله موارد تأثیر ناپذیری مفاهیم آموزشی باشد که افراد در جای خود ثابت بمانند و تلاشی برای بهتر کردن خود از آنچه که هستند نداشته باشند.

با توجه به نتایج حاصل از فرضیه های پژوهش که بیان می دارد آموزش مفاهیم مکارم الاخلاق بر فضیلت های شخصیتی (خرد، انسانیت، شجاعت، عدالت، خویشتن داری و تعالی) تأثیر ندارد.

- پیشنهاد می شود بازه زمانی وسیع تری برای ارائه آموزش، اختصاص داده شود.
- پیشنهاد می شود پژوهش های مشابهی در سایر محدوده های سنی بخصوص جوانان، سطوح مختلف تحصیلی، محیط های آموزشی و اماکن مذهبی صورت گیرد.
- از انواع دیگر نمونه گیری برای انتخاب آزمودنی ها استفاده شود تا نتایج تعمیم امکان پذیر شود.
- برگزاری آموزش در ماه های دیگر سال انجام شود.

- از پرسشنامه‌های دیگری جهت پیش‌آزمون و پس‌آزمون استفاده شود.
- و در نهایت این دوره آموزشی، به عنوان یک برنامه منسجم و عملی در برنامه‌های متفرقه آموزشی مدارس از جمله کلاس‌های فوق برنامه گنجانده شود.

- هر پژوهشی با یکسری محدودیت‌هایی روبروست که این پژوهش نیز از این اصل مستثنی نیست که در ذیل به اهم آن‌ها اشاره می‌شود:
- به علت محدودیت زمانی امکان انجام آزمون پیگیری برای بررسی دوباره تغییرات حاصل از پژوهش، وجود نداشت.
- سن آزمودنی‌ها اغلب 40 سال به بالا بوده که تعمیم نتایج را به همه سنین دشوار می‌ساخت.
- نمونه‌گیری از نوع در دسترس بود؛ و تنها افراد مایل به شرکت در کلاس‌ها، تحت آموزش قرار گرفتند.
- امکان برگزاری کلاس‌ها، فقط در ماه مبارک رمضان فراهم شد.
- وجود ابهام در سولات پرسشنامه، منجر به بی‌دقتی در پاسخ آزمودنی‌ها شد.
- و در آخر عدم تمایل تعداد زیادی از جامعه آماری برای شرکت در جلسات آموزشی، از جمله محدودیت‌های شاخص در این پژوهش بودند.

منابع

- [1] احمدی فراز، محمد مهدی (1391)، رابطه دعای مکارم الاخلاق با بهداشت روانی، (پایان نامه دکتری). دانشکده علوم انسانی، گروه معارف انسانی.
- [2] پیترسون، کریستوفر؛ سلیگمن، مارتین. ای. پی (2004)، فضایل و توانمندی‌های شخصیت کتاب راهنما و طبقه بندی، مترجم کورش نامداری و مهدی آیتی و گلی تا امساک و مهسا موحد ابطحی (1395)، اصفهان: یارمانا.
- [3] جوادی آملی، عبدالله (1384)، تفسیر موضوعی قرآن کریم* مبادی اخلاق در قرآن، قم: مرکز نشر اسراء.
- [4] خادم ابوالفضلی، محبوبه؛ عطایی، غلام رضا (1391) ت‌اثر آموزه‌های دینی در به‌کارگیری اخلاق عمومی و حرفه‌ای دانشجویان رشته پزشکی، دو فصلنامه آموزش پزشکی، مرکز اطلاعات و توسعه آموزش علوم پزشکی، ش (1)، صص 51 - 55.
- [5] قلی‌پور، طوبی (1392)، بررسی اثربخشی دعا بر کاهش استرس و اضطراب زنان باردار. دانشکده ادبیات علوم انسانی.
- [6] نامداری، کورش (1389). هنجاریابی آزمون توانمندی‌ها و ارزش‌ها در عمل (VIA-IS) و اثر بخشی آموزش‌شناختی ارتقاء امید بر سطح توانمندی‌های شخصیتی مراجعین افسرده‌خو، (پایان نامه دکتری)، اصفهان: دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی.
- [7] نراقی، ملا احمد (1384)، معراج السعاده، قم: کامکار.

- [8] نظری فر، نازیلا (1393)، اثربخشی آموزش تلفیقی دعا و مثبت اندیشی بر کاهش اضطراب و افسردگی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر شیراز. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت.
- [9] نقی ترابی، فریبا (1393)، تأثیر آموزش آموزه های دینی (مبتنی بر دعای مکارم الاخلاق) بر هوش اخلاقی دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز (پایان نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز: پردیس دانشگاهی، گروه روانشناسی بالینی.
- [10] هفرن، کیت؛ بونیول، ایلونا. روانشناسی مثبت نگر نظریه ها پژوهش ها و کاربردها، ترجمه محمد تقی تبیک و محسن زندی (1396). قم: مؤسسه علمی- فرهنگی دارالحدیث، پژوهشگاه قرآن و حدیث.

[1] hmad, S (2009). *Religiosity and Presence of Character Stregths in Amerrican Muslim Youth*. Journal of mouslim mental Health, 4, 2, P P: 17-41.

[2] Berthold, Ann 8 Ruch, Wilibald (2014). *Satisfaction with life and character Strengths of non religiovs people: if's practicing one's religion that makes the difference*, Zurich, Switzer land: frontiers in psychology, 5, p p: 1-9.

Archive of SID